

**ПОВТОРЕНИЕ И СЪБИТИЕ. СТО ГОДИНИ
ОТ СМЪРТТА НА ЛОРА КАРАВЕЛОВА**

Ваня Георгиева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**RECURRENCE AND OCCURRENCE: ONE HUNDRED
YEARS AFTER LORA KARAVELOVA'S DEATH**

Vanya Georgieva

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Different polemic conceptions from the 1980's are considered in this text. There can be observed an ideological displacement of the problem of the intimate dramatic “story” of Lora and Yavorov in which their relations have been critically read in contrast to the introduction of the relations between Yavorov and Ferdinand (a discovery mentioned in the 1980's) where Lora Karavelova and her mother turn out to be minor figures in a megatext of publicity related to Yavorov.

Key words: variety of public opinions, polemics, different conceptions

От 1913-а насетне – вече сто години – периодически, отново и отново, се продуцират пре-разкази на фаталната нощ в дома на Яворов и Лора. През 30-те години на миналия век у нас „случаят“ предизвиква особено широк обществен интерес. Десетилетието е своеобразен пик в „отварянето“ на тази история за нови прочити и в разгръщането на специфични решения при осмислянето ѝ на страниците на периодичния печат. Така е и защото през 1934 г., когато умира дъщеря ѝ Виола, Екатерина Каравелова напомня позицията си относно трагичната смърт на по-малкото си дете (навремето обаче широката общественост, макар и обичаща булевардно-скандалното, не е склонна да чува без предубеждение настояването на майката, че в нощта на 29 срещу 30 ноември 1913 г. поетът е убил съпругата си). През 80-те години „казусът“ за пореден път е остро актуализиран – от богатите архиви „изскачат“ нови фактологии или пък старите версии се реинтерпретират...

Говоренето на 80-те „по въпроса“ напомня разискванията от 30-те само доколкото отново фигурата на Е. Каравелова провокира избухването на дебата. През по-късното десетилетие той е подчертано белязан от идеологическите и обществено-политическите предразсъдъци на социалистическата епоха.

Полемиката от 80-те до голяма степен работи на принципа „нова история в познатата историята“, като често (това е предсказуемо) използва цитирането на предишни тези и жестове. Вестник „АБВ“, редактиран от Филип Панайотов, „цитира“ популярно едноименно издание на Йосиф Хербст (уважението на Веселин Йосифов към Хербст не му пречи да съставя каламбури от рода на „А бе вестниче“ по адрес на изданието, каквото е при новия му редактор); призивът „Престанете“ на същия Веселин Йосифов звучи някак близко до апела „Стига!“ на Екатерина Каравелова, но двете реторически поведения (неговото и нейното) целят различни неща, нищо, че следходното по време цитира предходното (възмущавайки се, че добрите хора се оценяват след смъртта им). Поведението на Катя Цонкова в дискусиата изненадва с твърде противоречивото си отношение към Екатерина Каравелова – веднъж изследователката благоговее пред „мъжката несломимост“ на г-жа Каравелова, преживяла непосилна мъка по загубата на „непрежалимото“ дете, а после изобличава липсата на каквото и да е родителско топло чувство у майката. „Търсенето“ на нов смисъл в старата информация или „откриването“ на нещо, до момента останало скрито, практикува и Ганка Найденова-Стоилова, която участва с две напълно различни интерпретаторски стратегии и в двете полемики (през 30-те и през 80-те), макар че през цялото време притежава едни и същи архиви. Премълчани, незабелязани или спорни като автентичност до 80-те години, *събитията*, които Найденова-Стоилова коментира, тъкмо през това десетилетие започват да се превръщат в *история*; тогава за първи път те биват „положени“ в разказ, който удостоверява „удовлетворителната истина“ за билдòто. Този разказ се опитва да снее обществената фиксация върху интимно-драматичния сюжет „Лора – Яворов“, постулирайки наличието на идейно-политически сблъсък „Яворов – Фединанд“, който сблъсък всъщност бил същинската „сърцевина“ на някогашния „случай“. Разбира се, подобно пре моделиране на наратива за предишното води и до това, че и Лора, и Екатерина Каравелова се оказват „епизодици“, второстепенни фигури в постоянно разрастващия се публицистичен мегатекст за Яворов.

И така, на стотната годишнина от изстрелването на куршума, пронизал Лора (оказва се, че за да бъде „изряден“ един критически

текст „по темата“, той трябва непременно да уточни кой е дал направлението на споменатия куршум), ще се опитам да покажа как 80-те години на ХХ век „четат“ онази незабравима смърт, като изрично отбележа, че собствените ми страници са задължени на изданието „Изрезки от стари вестници“ на Филип Панайотов.

Провокиран от няколкомесечен рефрен в началото на 1985-а, неговият текст „Полемика по никое време“ сглобява вестникарски публикации, отразяващи първоначалните реакции спрямо предговора на една книга. Сюжетът се заформя около изданието „Като антична трагедия: Съдбата на Екатерина Каравелова и нейното семейство в писма, дневници, фотографии“¹ под редакцията на Ф. Дренкова и с предговор от Филип Панайотов. Публикациите по повод на книгата съвсем не обслужват конвенционалната процедура по популяризирането на едно новопоявило се издание чрез представянето му в периодичния печат. Наглед неутралният предговор на Панайотов „пуска“ сюжетни нишки, отключва серия от повторения, превръща се в повод мнозина, заинтересувани от свои си тематизми, да изплетат собствени сюжети или да вплетат в историята повод онази (друга, някаква) история, която и без това ги занимава. Повечето от участващите в полемиката превръщат повторението в събитие, като го вкарват в телеологичната перспектива на „ако не е било така, ще кажа как е и как трябва да бъде“. Пре-разказването работи с подбор от фрагменти, които се абсолютизират като смисъл и значение или пък се преекспонират според интенцията на компилацията. Така припомнянето, повторението се оказва начин да се съобщи нещо ново, да се произведе събитие, което „помни“, но не напомня: откроява се прецедент.

Тук ще фокусирам вниманието си само върху предговора на Филип Панайотов и някои от реакциите срещу него. Интересуват ме страниците, които открояват специфики в езика на властващата (и през 80-те) идеология, стремежът ѝ към утвърждаване на една-единствена историческа, научна истина за миналото, „установена със справедливата присъда над буржоазно-капиталистическата действителност...“ (Йосифов 1985: 1). Целта на визираните публикации е да се изобличат „буржоазното правосъдие“, ходатайствата, прилагани от

¹ По-рано, през 1984 г. е издадена и книгата „Спомени на Екатерина Каравелова“ (В. Филипова, Е. Кунчева, съст.: 1984). Тук са представени спомените на общественичката до 1886 г. Самото издание единодушно е възприето с интерес и „безконфликтно“ въвежда читателя в мемоарното наследство на Екатерина Каравелова, като се превръща в дотогава най-богатата подборка, правена след частично публикуваните ѝ спомени във „Вик“ на Йосиф Хербст.

„висши магистрати“, а и да бъдат похвалени „онези, които доказват, че драмата на Яворов съвсем не е „семейна“ и „лична“, а обществено-социална трагедия, в която буржоазната върхушка начело с двореца погуби поета“ (Найденова 1985в: 4).

Първият проблем, който предговорът на „Като антична трагедия“ поражда, е свързан с опита на Филип Панайотов да представи позицията на Екатерина Каравелова, която неизменно вярва, че Лора е била убита². Панайотов се позовава на интервюто на Петър Лунгов с Екатерина Каравелова, публикувано във в. „Дъга“ през 1934 г. (вж: Лунгов 1934: 1, 4), което е съпроводено с уточнението, че интервюиращият не се обвързва с едно от становищата (убил/невинен), а просто (както изисква журналистическата добросъвестност) дава право на майката да изкаже своето становище. Панайотов оправдава родителката за нейната пристрастност и апелира за разноредови интерпретаторски жестове, адресирани към компетентните читатели, които жестове да им предложат за преоценка различните информативни наличности (той се опитва да рече, че няма защо на публиката отново и отново да се поднася „сдъвкана храна“, опитва се да пледира за правото на аудиторията и сама да размишлява и преоценява; вж. Панайотов 1985: 9).

Апелът на Панайотов „Не искайте от майката обективност и безпристрастие, не я корете за нейното упорство, още повече, че аргумен-

² Филип Панайотов предпазливо се опитва да внуши, че и това, за което никой не говори, има право на свой живот като разказ в националното културно пространство. Само защото е майка, достойна в скръбта си, и защото наистина е изрекла тази присъда и не се е отказала докрай от нея, Панайотов си позволява плахо да спомене, че майчината мъка на Каравелова е аргумент, който понякога стои над хладнокръвието на фактите. Той всъщност напомня, че е имало съмнения, нееднозначни визии спрямо онази сложна и опитваща се да се вмести в различни матрици, в няколко устойчиви общовалидни метафори, история: „Много десетилетия са изминали оттогава, но все се намират нови и нови „изследователи“, които продължават да спекулират с тази лична и семейна драма и с неприкрита преднамереност да хвърлят упреци срещу Екатерина Каравелова заради отношението ѝ към Яворов. Не са забравени и нейните полемични статии от 30-те години, в които тя продължава да твърди, че Лора не се е самоубила. Можем да не се съгласим с нея, но сме длъжни поне да я разберем и да изслушаме аргументите ѝ...“ (Дренкова 1985: 30). Припомнянето на тези нейни убеждения, твърди Панайотов, доказва, че „Екатерина Каравелова като майка е имала зрение само за аргументите, които представят дъщеря ѝ като жертва, а е нямала очи за аргументите, които доказват, че Лора се е самоубила. Майчиното чувство е надделяло над безпристрастието и обективността. Оттук идва и нейното неприязнено отношение към Яворов“ (Панайотов 1885а: 9).

ти могат да се намерят както за едната, така и за другата теза“ (Дренкова 1985: 31) предизвиква най-яръсти реакции. Веселин Йосифов се опива да затвори темата с обръщението си „Престанете!“: „престанете, не посягайте на велики имена от историята на България, не връщайте позорното минало в нашите дни, бъдете обективни! Кой има полза от хермафродитната теза на автора на предговора, че имало еднакво убедителни аргументи както за вината, така и за невинността на Яворов!“ (Йосифов 1985: 1). Тук под „обективност“ се разбира представянето само на една (идеологически потребната) теза; изискването е не-нужното да се изреже, нелицеприятното да се колажира така, че в общата картина познатото да не бъде видяно различно, „хермафродитно“, бъдещо размисъл... Темата трябва да се затвори с настояването, че Лора се е самоубила, трябва да се репликират всички текстове, в които противното става повод за каквото и да е обсъждане. От този момент нататък акцентът на полемиката е преместен върху Яворов и търсенето на причината – „същинската причина“ – за неговата гибел.

Ганка Найденова-Стоилова се намесва в дискусията със скандална и непубликувана дотогава информация, като транскрибира прелюбопитен диалог. Седемдесет години след смъртта на поета тя пожелава да говори за решителната намеса на Фердинанд в хода на делото срещу Яворов. В художествен стил е преразказан разговор между Найденова и Фердинанд в българската легация в Берлин през 1937 г. (поне тогава я датира разказващата, въпреки че се намират и опоненти на датировката и³). Накратко – от „разговора“ става ясно следното: Екатерина Каравелова прибегва до застъпничество на Фердинанд, който решава да се намеси с влиянието си в хода на делото. „Тогава, като узна, че делото е под моя опека, онзи харамия разбра, че престъплението ще бъде разкрито, и се самоуби...“ (Найденова-Стоилова 1985а: 5) – са думите, приписани на Фердинанд⁴. Според

³ Фипип Панайотов разказва за срещата си с бившия дипломат Златаров (временно управляващ легацията в Берлин през 1937 г.) и предава следното от разговора им: „Той бе категоричен: през 1937 г. Фердинанд не е присъствал на прием в легацията, така че не е била възможна и срещата му с Ганка Найденова-Стоилова“ (Панайотов 2009: 160).

⁴ В цитираната публикация на Найденова е изтъкнато, че Фердинанд е изрекъл тези думи при друг случай и пред проф. Константин Гълъбов. По-късно Жана Николова-Гълъбова изпраща писмо до Филип Панайотов, в което потвърждава само думите: „Уби я тоя македонски харамия“, които Фердинанд изрекъл пред проф. Гълъбов. Другата част от разказа на Г. Найденова-Стоилова обаче определя като измислица, откроява несъответствия в датите и се възмушава, че сякаш

Найденова след излизането на книгата на Никола Гайдаров „Житейската драма на Яворов“, която разрешава десетилетния спор около драмата Лора – Яворов, е излишно да се отваря темата „Кой уби Лора?“, но пък е наложително да се постави един друг въпрос, който формулира в титюла на публикацията си – „Кой уби Яворов?“⁵.

Радко Трифонов, редактор на в. „Труд“, реагира пръв на „запитването“ и се опитва да отговори на провокацията ѝ: „Изследователката Ганка Найденова-Стоилова е решила да изплюе камъчето след толкова много години не само за да изобличи Фердинанд, на когото на широко дава думата да се гаври с една национална светиня – не, на нея ѝ е бил нужен Фердинанд, за да задоволи свои стари и вече твърде увехнали страсти – на всяка цена да докаже, че Екатерина Каравелова е в дъното на едно убийство“ (Трифонов 1985а: 3). Публикацията на Трифонов говори за сервилното поведение на Найденова пред Особата и задава въпроса – защо наследничката, притежаваща нагона да публикува всяка информация за Яворов, е скрила любопитния разговор, защо е държала в тайна тези обвинения толкова дълго? Маркиранни са още редица питання – дали преразказаното отговаря на истината, чии интереси обслужва появата му именно в средата на 80-те, защо „името на Каравелова е поставено редом с това на омразния Кобург“⁶. Стремешът да изчисти от всякакви подозрения образа на Яво-

повтаряйки чутото, родственицата се съгласява, препотвърждава казаното от Фердинанд (Гълъбова-Николова 1985: 6).

⁵ В статията си „За съдебния фарс срещу Яворов“ и Никола Гайдаров говори за външен натиск върху делото: „Външният натиск върху съдиите се засилва и започва онзи съдебен фарс из съдебните институции около прекратяването на следствието, който продължава до 16 октомври 1914 г. и фактически става една от причините за второто самоубийство на поета“. Става дума за това как „делото попада (или умишлено се представя) в ръцете на послушни съдии с нестабилна съвест и ограничена мисъл“. В писмото на Тодор Александров до прокурора на Софийския апелативен съд Станишев се говори за „булевардни слухове, които силно уличавали Яворова като убиец“. Най-явно пристрастие е приписано на зам.-прокурора Ал. Огнянов, който връща делото за събиране на нови доказателства и спомага за това, което Гайдаров нарича „съдебен фарс“, другите „външни влияния“ не са назовани с конкретни имена на магистрати (Гайдаров 1984: 10). Ганка Найденова-Стоилова от своя страна изтъква доминантното влияние на височайшата особа, на Фердинад: именно той, заради една дума на безскрупулната и безчувствена майка Екатерина Каравелова, „убил“ Яворов (поетът стигнал до самоубийството, разбирайки, че няма да избегне гнева на монарха).

⁶ В статията „За сензациите, за спекулациите и за принципността на поведението“ Найденова дава обяснение защо е мълчала за въпросния диалог: „На мнозина е известно от книгите ми, че в моя научен архив съхранявам спомени, записани от

ров кара Найденова да прибавя все по-нови сензационни сюжети към биографията му в опитите си за посмъртното му оневиняване. Ако през 30-те години тя твърди, че чрез томчето с писмата „Лора до Яворов“ „доказва, че Лора се е самоубила и Яворов е бил невинен“, то съмненията през 80-те трябва да се оборят доста по-радикално. Акцентът на полемиката решително се измества.

За разлика от статията „Кой уби Яворов?“⁷ в „За научната истина и встрани от нея“ Найденова откровено заявява, че репликира предговора на Филип Панайотов, който според нея успява да внесе несигурност в невинността на Яворов. Обвинението към Филип Панайотов е, че не опровергава твърденията на Екатерина Каравелова, които натрупаните през времето документи би трябвало да са направили напълно несъстоятелни, а ѝ „позволява“ да се съмнява в невинността на поета. Найденова не харесва характерния избор на думи в текста на Панайотов: „Допущането на версията, че Яворов може и да е виновен, е отразено и в двусмисленото му твърдение: „Лора загива от куршум“. Всеки читател ще се запита: „От чий куршум?“. Отговорът на Ф. Панайотов е, че нито веднъж не споменава думата „самоубийство“. Това е укор, който по-късно ще прозвучи и в запитването на Дичо Узунов, изпратено в редактирания от Филип Панайотов вестник „АБВ“⁸. Смъртта на Лора е представена основно в подбора на думи при изговарянето на умирането ѝ. Тук отново не става дума за самата нея, а за начина, по който би могло неяснотата на изказването да повдигне дискусия за вината на Яворов.

160 души, само част от които съм използвала. Най-важните от тях съм запазила за новата си книга „Срещи с хора и събития“, в която са включени интервюто ми с Фердинанд и една моя среща със самата Екатерина Каравелова – също непубликувана досега. Самият Трифонов ми дава право да използвам собствените (!) си материали, когато и където намеря за добре“ (Найденова-Стоилова 1985в: 4).

⁷ Найденова твърди, че е депозирала статията „Кой уби Яворов“ във в. „Пулс“ през октомври 1984 г. по случай 70-годишнината от смъртта на поета, т.е. че въпросната статия не е реакция на предговора на Филип Панайотов към „Като антична трагедия“ (Найденова-Стоилова 1985в: 4).

⁸ Дичо Узунов обсъжда „промислената фраза“ от предговора на Панайотов „Лора загива от куршум“ (Дренкова 1985: 5): „Вие, следвайки написаното от Ек. Каравелова: „Лора бе пронизана от куршум“, също не вярвате в самоубийството на Лора. Та ако бяхте на друго мнение, така щяхте и да го кажете, както напр. е написано в „Речник на българската литература“ – Лора се застрелва, или както е написано в предговора на събраните съчинения на Яворов – „самоубийството на Лора“... и т.н.“ (вж. Узунов 1985: 9). На същата страница е публикуван и отговорът на Филип Панайотов към писмото на Дичо Узунов.

Интересно е, че образът на Лора вече почти изцяло отсъства от „официалния“ отговор на Ганка Найденова-Стоилова, публикуван във в. „Пулс“ от 15 януари – „За сензациите, за спекулациите и за принципността на поведението“. Тук вече просветва мотивът за отколешната неприязън на Фердинанд към Яворов, която само е чакала случай да се прояви. Причината – Яворов бил показвал уродливия вид на буржоазията във „В полите на Витоша“, а самият Фердинанд „таил цяло десетилетие стихийна омраза“ към поета, който в редактирания от него в. „Дело“ „беше разобличавал домогванията на амбициозния княз да сложи на главата си царската корона за сметка на кръвопролития в Македония. Тази „хидра, простряла кървавите си пипала към македонските полета“, както го нарича Яворов в една от своите статии, очакваше удобния момент да си отмъсти. Всъщност драмата Фердинанд – Яворов е много по-голяма от драмата Лора – Яворов, която е само един епизод от нея“ (Найденова 1985в: 5). Тук Фердинанд приема образа на свръхзлопамятно чудовище, а поетът се оказва не само „жертва на дворцовите среди около Екатерина Каравелова“ (Панайотов 2009: 158), но и жертва лично на Царя, саморазправящ се с драматурга и вестникаря Яворов. „Епизодът“ с предполагаемото убийство на Лора е само един претекст да се изтъкне бруталността на буржоазно-капиталистическата действителност, „унищожаваша“ най-добрите хора на нацията, които класово-партийната културна доктрина по-късно яростно защитава.

Много често текстът от дадена епоха казва повече за времето, в което се е появил, отколкото за онова, което би трябвало да „възкресява“ със своята интерпретативна версия за него. В средата на 80-те години в български контекст все още е *активно* действаща комунистическа обществено-политическа система. В рамките на социалистическото живеене коментирацията културното минало език (конгломерат между лозунгите на „класово-партийния подход“ и „литературоведски допустимото“ за епохата) изговаря *необходимите* ценности на собственото си настояще. Участниците в частично реконструираната тук полемика най-често изразяват подчертано идеологизирано отношение към определени фигури от миналото, превръщайки разказите за тях в илюстрации на властващата политическа доктрина. Налагат се псевдообективни мнения, които имат за цел да бъдат „последната дума“ с претенцията си, че съвместяват изрядна фактология с правилно инкорпорирана идеология, че вместо „сензационното“ сочат в някогашните събития „същината“, „истинските“ причини и следствия...

Така или иначе обаче и припомнената дискусия от 80-те години на ХХ век е част от културната ни история – епизод е от митологизирането на Яворовата фигура.

Която – до днес и въпреки всичко – тук не може да бъде мислена без и извън обвързаността ѝ с лицето и съдбата на Лора Каравелова.

ЛИТЕРАТУРА

- Б. а. 1985:** Да извлечем от историята не пепелта, а пламъка. // *Поглед*, №16, 16 – 22. IV. 1985, с. 10.
- Гайдаров 1984:** Гайдаров, Н. За съдебния фарс срещу Яворов. // *Поглед*, № 44, 29. X. 1984, с. 10.
- Гълъбова-Николова 1985:** Гълъбова-Николова, Г. Логиката на фактите. // *АБВ*, № 4, VII, 29. I. 1985, с. 6.
- Дренкова, ред. 1984:** *Като антична трагедия: Съдбата на Екатерина Каравелова и нейното семейство в писма, дневници, фотографии.* Ред. Ф. Дренкова. София: Наука и изкуство, 1984.
- Йосифов 1985:** Йосифов, В. Престанете! // *Антени*, XV, № 4, 23. I. 1985, с. 1.
- Лунгов 1934:** Лунгов, П. При майката на Лора. // *Дъга*, I, No4 7, 5. XI. 1934, с. 1, 4.
- Найденова-Стоилова 1985б:** Найденова-Стоилова, Г. За научната истина и встрани от нея. // *Септември*, XXXIX, № 6, 12. I. 1985, с. 8.
- Найденова-Стоилова 1985в:** Найденова-Стоилова, Г. За сензациите, за спекулациите и за принципността на поведението. // *Пулс*, XXIII, №3, 15. I. 1985.
- Найденова-Стоилова 1985а:** Найденова-Стоилова, Г. Кой уби Яворов? // *Пулс*, XXIII, № 1, 1. I. 1985, с. 5.
- Панайотов 1885а:** Панайотов, Ф. Писма го главния редактор. // *АБВ*, VII, №2, 15. I. 1985, с. 9.
- Панайотов 1985б:** Панайотов, Ф. Отворено писмо. // *АБВ*, VII, №5, 5. II. 1985, с. 9, 10.
- Панайотов 2009:** Панайотов, Ф. Полемика по никое време. Ф. Панайотов. // *Изрезки от стари вестници.* София: Захарий Стоянов, 2009, 156 – 215.
- Трифонов 1985а:** Трифонов, Р. Кой уби Яворов, или сензация... но не и малко спекулация. // *Труд*, LXII, № 4, 5. I. 1985, с. 3.
- Трифонов 1985б:** Трифонов, Р. Много гняв и какво друго? // *Труд*, LXII, № 14, 17. I. 1985, с. 3.
- Узунов 1985:** Узунов, Д. Писма до главния редактор. // *АБВ*, VII, №2, 15. I. 1985, с. 9.
- Филипова, Кунчева, съст. 1984:** *Спомени на Екатерина Каравелова.* Съст. В. Филипова, Е. Кунчева. София: Издателство на ОФ, 1984.
- Цонкова 1985:** Цонкова, К. Не „антична трагедия“, а съвременна фалшификация! // *Антени*, №12, 20. III. 1985, с. 4, 5, 6.